

A társadalmi kapacitás/deficit mérése a skandináv és a visegrádi országok régióinak példáján

The measurement of social capacity / deficit in the regions of the Scandinavian and Visegrad countries

Bódi Ferenc
MTA TK PTI
E-mail:
bodi.ferenc@tk.mta.hu

Farkas Jenő Zsolt
MTA KRTK RKI
E-mail:
farkasj@rkk.hu

Róbert Péter
Széchenyi István Egyetem
MTA TK PTI
E-mail:
probert@sze.hu

Kulcsszavak:
társadalmi kapacitás és deficit,
társadalmi anómia,
jóllét,
szubjektív jóllét,
visegrádi országok,
skandináv országok,
European Social Survey,
regionális különbségek

Tanulmányunk négy skandináv ország (Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország) és négy volt szocialista ország (a visegrádi négyek: Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) összehasonlítását tűzte ki célul a társadalmi kapacitás vagy más megközelítésben anómia fogalma mentén. Célunk egy exploratív jellegű vizsgálat elvégzése volt, melyben kétféle mikro- és makromegközelítést alkalmaztunk. Az előbbi esetében a European Social Survey 2012. évi 6. felméréseinek társadalmi jóllét moduljából saját indikátorokat dolgoztunk ki, amelyek a vizsgált országok társadalmának minőségére, az életminőségre és a szubjektív jóllét megítélésére vonatkoztak. A makroszintű elemzésnél az Eurostat Regio és Census 2011 adatbázisaiból válogattunk ki a témához kapcsolódó és a szakirodalomban elterjedt mutatókat. Vizsgálataink során először az egyes országok, majd régióik (60 NUTS2 területi egység) jellegzetességeit tártuk fel, elsőként mikroszintű survey adatokból nyert saját, majd regionális makrostatisztikai indikátorokkal. A vizsgálat végén a kétféle mérés eredményeit összehasonlítottuk, illetve összefüggéseket határoztunk meg közöttük.

A két országcsoport adatai közötti jelentős különbségek és a mögöttük feltárt összefüggések – véleményünk szerint – visszaigazolják más európai kutatások eredményeit, miszerint, a 2008-as válság nagyobb mértékben megviselte a gyenge szociális védőhálózattal rendelkező országokat, különösen a társadalom szubjektív jóllétét tekintve. Azt tapasztaltuk továbbá, hogy a makro- és a mikromegközelítések eredményei számos esetben kiegészítik egymást, árnyalják az egyes területi egységek jellemzőit, így együttes alkalmazásuk a társadalom állapotának pontosabb felmérését teszi lehetővé.

The focus of the research was to measure and compare social capacity and anomie between four Scandinavian states (Denmark, Finland, Norway and Sweden) and four post-socialist countries (the Visegrad Group: Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia) in order to analyze similarities and differences. The analysis was conducted utilizing both micro and macro approaches. Four new complex indicators were developed from the social well-being module of the 2012 6. ESS survey. These new complex indicators were used to measure the quality of the society, the quality of life and subjective wellbeing. Macro level analysis consisted of indicators from the database of Eurostat Regions and the 2011 Census that are most used in professional literature. The characteristics of each country then the features of the regions (60 NUTS2 field units) were analyzed using data obtained from micro level surveys utilizing the newly created complex indicators. Following this step, a regional analysis of the aforementioned macro level indicators was completed. The results of these two levels of analysis were compared cross-nationally and regionally.

Significant differences were found between the Scandinavian group and the Visegrad group revealing underlying connections supporting the results of other European studies. Namely that the 2008 crisis with respect to subjective well being created far more trauma for individuals in countries with a weak social safety net. The analysis also demonstrated that using complex indicators as well as both a micro and macro approach complement each other bringing about an understanding of nuances and subtle differences not found in singular approaches thus creating a more accurate assessment of the status of the society.

Keywords:

social capacity and deficit,
social anomie,
well-being,
subjective well-being,
Visegrad Group,
Scandinavian countries,
European Social Survey,
spatial differences

Beküldve: 2016. január 8.

Elfogadva: 2016. február 22.

Bevezetés

Tanulmányunk egyfajta kísérlet, amelyet egy későbbi átfogóbb, hosszabb időtávra vonatkozó, feltáró jellegű vizsgálat előtt azért végeztünk el, hogy egy konceptuális keresztmetszetet nyerjünk két, igen eltérő európai makrorégió előzetes elemzésével. Mintaterületünk a visegrádi (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia – a továbbiakban V4-ek) és a skandináv országokra (Dánia, Finnország¹, Norvégia, Svédország – a továbbiakban S4-ek) terjedt ki. Egy olyan jelenséget vizsgálunk meg, amely többféle fogalommal is körülírható. A hazai és a nemzetközi szakirodalomban ezek egymás mellett élő terminológiák, melyek némileg eltérő értelmezési szempontokat és kereteket jelentenek a társadalmak állapotának feltárásához. Ezek a következők:

- a társadalmi kapacitás (, illetve annak ellenpólusaként az anómia vagy társadalmi deficit),
- a jóllét (*well-being*, melynek elkülönítik objektív és szubjektív oldalát),
- az életminőség (*quality of life*),
- és a társadalmi minőség (*social quality*) vizsgálatai.

E megközelítésekből merítve végeztünk a két jellegzetes európai országcsoporthoz esetenként elemzéseket, kiválasztásukban döntő szempont volt, hogy a jelenkori kapitalizmus változatainak két jellegzetes típusát képviselik. Míg az S4-ek az erős jóléti szociális rendszerrel rendelkező országok klasszikus példáinak tekinthetők (vö. Esping-Andersen 1990), addig a V4-ek a rendszerváltást követően olyan szociális piacgazdasági modell felé indultak el, amely nem annyira liberális, mint a balti államok esetében, hanem inkább egy „beágyazott liberalizmusnak” (*embedded liberal*) tekinthető (Bohle–Greskovits 2012).

Vizsgálatunk aktualitását az adja, hogy ugyan számos hasonló tematikájú elemzés látott napvilágot e két országcsoporthoz esetenként (Hansen 2015, Abbott–Wallace 2014), de azok 2003. és 2007. évi adatok felhasználásával készültek, és még a pénzügyi válság előtti, kedvezőbb állapotokat mutatják.

A frissebb adatok közül kutatásunkban alapvetően kétféle adattípust használtunk, és ebből következően egy mikro- és egy makroszintű megközelítést alkalmaztunk. Mikroszinten a European Social Survey (ESS) 2012. évi 6. felmérésének adataival dolgoztunk, kihasználva azt a lehetőséget, hogy ebben az adatfelvételen az egyik speciális témakör (*rotating module*) a személyes és a társadalmi jólléttel (*personal and social well-being*) kapcsolatos kérdéseket tartalmazott. Makroszinten az Eurostat Regio és a Population Census 2011 adatbázisaiból származó, a fejlettséggel és az objektív jólléttel összefüggésbe hozható indikátorok kerültek elemzésünk adatbázisába.

¹ Finnország földrajzi értelemben nem skandináv ország, de a politikai és a gazdasági sajtóban, valamint a közbeszédben is egyre inkább ide sorolják, így a fogalmazás megkönnyítése érdekében elfogadtuk ezt az álláspontot, és tanulmányunkban ezt alkalmazzuk.

A mikro-makro adatok alkalmazásán túlmenően tanulmányunk a nemzetközi összehasonlítás terén túllép azon, hogy az egyes országok jelentsék a kutatás megfigyelési egységét, hiszen a szakirodalomban az utóbbi években láthatóan növekszik azon publikációk száma, amelyek élnek az ESS-felmérés regionális különbségek feltárását is lehetővé tevő területi reprezentativitásával (Kaasa 2009, Kaasa et al. 2013 és 2014, Savelkoul et al. 2011). Mivel a makroindikátorok is elérhetők regionális bontásban, így a nemzetközi trendekhez igazodva az elemzést NUTS2 szinten végzetük el. Ez lehetővé tette az általunk kutatott társadalmi kapacitás, társadalmi minőség, szubjektív jóllét finomabb területi különbségeinek feltárását, valamint annak összehasonlítását a területi tudományokban alkalmazott társadalmi-gazdasági fejlettséget mutató indikátorokkal is. Ezzel az összehasonlítással várhatóan olyan új jelenségek és összefüggések is feltárhatóak lesznek, amelyek országos szinteken esetleg rejtve maradnak.

Kutatásunk alapkérdései szempontjából e két országcsoport kiváló lehetőséget biztosít annak vizsgálatára, hogy egyrészt a volt szocialista országok a rendszerváltás után 25 évvel milyen társadalmi kapacitásokkal, minőséggel, a jóllét milyen fokával rendelkeznek – például a skandináv országokhoz képest –, másrészt, hogy a 2008-as válság után milyen állapotban találhatók ezek a társadalmak. Ez utóbbit azért tartjuk fontos kérdésnek, mert európai szintű vizsgálatok kimutatták, hogy a krízis kevésbé érintette azon országok társadalmát, ahol kiterjedt szociális védőháló és relatíve kevésbé szegmentált munkaerőpiac működik (az S4-ek ilyenek), mint az e szempontból ellentétesen jellemezhető országokét, ahol jelentősen csökkent a háztartások szabadon felhasználható jövedelme, és a társadalom egésze is kiszolgáltatottabb, törékenyebb. Ez utóbbi csoportba sajnálatos módon a mediterrán országok, a balti államok és Írország mellett a V4-ek is beletartoznak (European Commission 2013). Ennek tükrében válik még lényegesebbé annak vizsgálata is, hogy az egyes országokon belül milyen regionális különbségek mutatkoznak a társadalmi kapacításban, vagy éppen deficitben, az életminőségben és a szubjektív jóllétben.

Az elméleti keretéről

Kutatási témánk, mint említettük, többféle elméleti vonatkoztatási keretben is elhelyezhető. A társadalmi anómia fogalmának kifejtését és a méréséhez köthető mutatók első rövid áttekintését Merton adta klasszikus műve a 'Social Theory and Social Structure' második részében (Merton 1968). Ebben két lehetőséget vázol fel a szerző, egyrészt a statisztikai adatokon (például a bevándorlók aránya, a bűnesetek száma stb.) alapuló elemzést, másrészt egy kifejezetten az anómiaszint mérését szolgáló kérdőív felvételét. A két lehetséges módszer közül ez utóbbit találta módszertanilag járhatóbb útnak. Különösen azért fontos ez a megállapítás, mert a társadalmi deficit az életminőség romlásával kapcsolatba hozható ugyan, de annak nem függvénye, illetve nem együtt változó tényezők. Durkheim megfigyelése szerint az anómia okozta öngyilkossági gyakoriság

nem a válságévekben növekszik, hanem az azt követő kilábalási időszakban (Durkheim 1982), mivel a javulás nem egyenletesen érinti a társadalom tagjait, azok nem mindegyike lép a felemelkedés útjára, vagy ha igen, akkor sem egyforma mértékben.

Az anómia klasszikus fogalmán túlmenően a társadalmi kapacitás kategória sem teljesen ismeretlen a szakirodalomban. Ezek közül elsősorban az Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász-filozófushoz köthető ún. képességszemléletet (*capability approach*) (Sen 1993) kell kiemelnünk. Az általa javasolt megközelítésnek az a lényege, hogy a társadalmi jóllét szempontjából nem pusztán az erőforrásokon van a hangsúly, hanem a lehetőségeken, tehát azon, hogy egy társadalom, illetve annak egyes tagjai mire képesek, mivé válhatnak. Ezáltal a jóllét nem kizárólag eszközök függvénye, hanem sokat számítanak azok a személyes jellemzők és tulajdonságok is, amelyek azt befolyásolják, hogy hogyan tudja egy társadalom az eszközeit és a forrásait valamely cél érdekében hasznosítani. Más szempontból viszont annyiban nem építünk Sen munkásságára, hogy ő vitatta a szubjektív jóllét relevanciáját, miszerint objektíve rossz helyzetben lévő emberek is elégedettek lehetnek életükkel.

A mi megközelítésünkben viszont meg kell említenünk a 'World Happiness Report' kiadványait (az egyes kiadások szerkesztői John F. Helliwell, Richard Layard és Jeffrey Sachs), amelyekben a nemzeti össztermék szerinti rangsorolás mellé hasonló értékkel és érvényességgel odakerül a nemzeti összboldogság (*national gross happiness*) szerinti szubjektív rangsorolás is (Layard 2005a és 2005b). Ebben a 2015. évi World Happiness Report kiadványban Magyarország a 104. helyen szerepel 158 országból, ahol Svájc az első és Togo az utolsó helyezett (Helliwell et al. 2015).

A regionális szintű elemzések tekintetében az OECD által kiadott 'How's Life? Measuring well-being' című évkönyveket emelhetjük ki (OECD 2015). Ezek fontos újítása, hogy a nemzeti szintű vizsgálatok mellett regionális szintű elemzést is tartalmaznak, melyben három fő tényezőcsoport (földrajzi helyhez köthető '*place based*', egyéni '*individual*' és társadalmi '*people*') elemei mentén végezték el a jóllét mérését.

Rövid nemzetközi kitekintésünkben mindenképpen említenünk kell a társadalmi minőség (Lin–Herrmann 2015) jelenben is formálódó elméletét. Ennek szemlélete túllép a fogyasztás mennyiségi mutatóin, ugyanis olyan minőségi összetevőket kíván értékelni, mint a társadalmi kohézió, a társadalmi-gazdasági biztonság (például a munkabiztonság, a fizetőképesség megőrzése), továbbá a társadalmi elfogadottság és szerepvállalás, amely egy olyan aktív polgár attitűdjét feltételezi, aki képes a fejlődésre és a megújulásra. E felfogásban az egyének és az általuk képzett csoportok, illetve közösségek szervesen beépülnek a társadalom intézmény- és szervezeti hálózatába, annak szövetébe. A társadalmi minőség lényegében a társadalmi kommunikáción múlik, amely ha őszinte és a valóságról szól, akkor segíti a közösséget egy új társadalmi minőség megtalálásában. Ebben a tekintetben utalhatunk a társadalmi tőke Pierre Bourdieu-höz köthető fogalmára is (Bourdieu 1986).

A nemzetközi megközelítésekhez hasonló sokféleség mutatkozik a hazai kutatási gyakorlatban is. A korábbi magyar vizsgálatok egyik fő áramát Kopp Mária és kutatótársainak (SOTE Magatartás-tudományi Intézet) elemzései adják. E munkákban a szerzők egyfajta pszichológiai nézőpontot is alkalmaztak, melynek kapcsán elsősorban a lelki állapot, illetve az életminőség fogalmi mentén fejtették ki eredményeiket (Kopp–Skrabski 1992, Kopp–Kovács 2006). Ez a fogalomhasználat egyben a téma német tradíciókhoz való kapcsolódását is jelzi (lásd Glatzer–Zapf 1984). Miközben a pszichológiai nézőpontból következően a depresszió, a neurózis fogalmi is előkerültek, ebből (is) adódóan szintén nagy hangsúlyt kapott a magyar társadalmat jellemző sajátos „panasz-kultúra” és elégedetlenség vizsgálata (legfrissebben Molnár–Kapitány 2014).

E szubjektívnek tekinthető iránnyal szemben Andorka és munkatársainak kutatásai egy statisztikai jelzőszámokon alapuló megközelítésben vizsgálták a magyar társadalom viszonyait. Elemzéseik a Tárki Háztartás Panel adatait használták, és az általuk alkalmazott kérdések olyan fogalmi körökben mozogtak, mint az eligazodás képessége, a céltalanság, a kiszámíthatatlanság vagy az önértékelési válság. Nem véletlen, hogy ebben a teoretikus körben a szerzők az anómia szubjektív indikátorait is megemlítik a szélesen értelmezett elégedetlenség mellett (Andorka 1996, Spéder et al. 1998).

A legfrissebb hazai kutatások a jóllét fogalma köré szerveződő elméleti keretben helyezik el a témát. Ennek oka egyrészt az, hogy a témához kapcsolódó fogalmi gondolkodásban ez a terminus jelentős szerephez jutott, mint az objektív, illetve a szubjektív jóllét, például az ún. Stiglitz-jelentésben (Stiglitz et al. 2009). Másrészt, de ezzel összefüggésben, az Eurostat EU SILC programja is napirendre vette a jóllét mérését, amiben a Központi Statisztikai Hivatal is részt vesz. A kapcsolódó friss adatfelvételei és elemzései szintén ezt a fogalmat alkalmazzák (KSH 2014a, 2014b, 2015). Ezt a hazai adatbázist használta Zsom (2015) is kutatásában, amikor a jóllét hazai területi differenciálódását vizsgálta.

Saját kutatási előzményeinkről megállapíthatjuk, hogy első kísérletünkben települési szinten egy anómia vagy társadalmi deficit indexet alkottunk meg, mintegy módszertani kísérletként (Bódi et al. 2014). Ez lényegében a társadalmi kapacitás reciprok mutatójaként is felfogható, azonban az életminőség és a gazdasági adatok mellett a társadalmi értékek erőteljes csökkenésére, illetve az ezekhez kapcsolódó válságjelenségekre is rá kívánt mutatni (például a bűnelkövetők aránya, az abortuszgyakoriság stb.).

Második (jelen) kísérletünkben egy olyan társadalmi deficit/kapacitás indexet alkottunk, amelyet a korábbi megoldásunkkal ellentétben nem területi egységekre vonatkozatható objektív adatokból építettünk, hanem a szubjektív tapasztalatokból nyert survey változókból, ezzel is igazodva Merton korábban említett ajánlásához. A vizsgált fogalom értelmezését a társadalmi minőség koncepcióhoz hasonlóan képeltük el, azaz egy adott térség/régió lakói aktív polgárként mennyire tudnak részt venni a lokális közösség megtartásában és fejlesztésében. Ehhez az szükséges, hogy rendezett legyen a saját helyzetük, hogy legyen jövőképük, s ennek érdekében tudjanak változtatni életükön, valamint

szűkebb és tágabb közösségükkel legyenek szolidárisak. Véleményünk szerint e négy tényezőből háromnak: a jövőképnek, a változtatási képességnek és a szolidaritásnak személyes és közösségi vonatkozásban is működni kell ahhoz, hogy olyan helyi társadalmi kapacitás alakuljon ki, ami fenntartható fejlődést és fejlesztést tesz lehetővé.

Adatok, változók, módszerek

Mint a bevezetésben említettük, tanulmányunkban az adatok összehasonlítása szempontjából egy országok szerinti megfigyelési szint ($N=8$) és egy NUTS2 régiók szerinti megfigyelési szint ($N=60$) is megjelenik. Az alkalmazott változók tekintetében tehát egyfajta összetett mikro-makro szemléletet követünk. A személyek szintjén mért mikroadatok az ESS 2012. évi 6. hullámának személyes és társadalmi jóllét modulijából származnak.² Amikor az ESS nemzetközi adatbázisából kiválasztottuk a V4- és az S4-országcsoportokat, akkor a kapott személyi szintű adatokban a megfigyelések száma $N=15\,086$ volt.³ Ezekkel a mikroadatokkal dolgoztunk, amikor a kérdőívben szereplő kérdések segítségével négy indikátort hoztunk létre: a saját helyzet értékelése, a változtatás képessége, jövőkép és a szolidaritás mértéke. A változók kialakításának logikai háttere és folyamata a következő volt:

- A *saját helyzet értékelése* során az egyén három aspektusból értékeli a helyzetét: általában mennyire boldog; milyen a megbecsültsége szűkebb környezetében, illetve saját érzékelése alapján hol helyezkedik el a társadalom egészét tekintve. Ez az indikátor vélhetően kifejez egy állapotot, ami mindenki számára egy kiindulópontot jelent, amikor a boldogság, a megbecsültség és a társadalmi pozíció kvázi háromdimenziós térben elhelyezi önmagát.
- A *változtatás képessége* esetében azt feltételezzük, az ember természetének része a jobbra vágyás, azaz javítani akar jelen állapotán. A jobb helyzetben lévők még többre vágyanak, a rosszabb helyzetűek pedig javítanának a körülményeiken. Konkrét indikátorunk egyrészt azt méri, hogy az egyén hogyan értékeli döntési lehetőségeinek szabadságát saját életének alakításában, másrészt annak lehetőségét, hogy megújuljon a tudása és a képességei terén, vagyis megtud-e új dolgokat tanulni. Végül, mivel a változtatás problémákat is felvethet, változónk harmadik kérdése arra irányul, hogy az egyén mennyire találja nehéznek vagy könnyűnek, hogy a felmerülő gondokkal megbirkózzon. A megkérdezettek közül vannak olyanok, akik úgy érzik, hogy szabadon dönthetnek életükről, van

² Bővebb információk erről a témáról megtalálhatók az ESS honlapján: www.europeansocialsurvey.org/methodology/questionnaire/ESS6_rotating_modules.html. A konkrét kérdések pedig az ESS 6. hullámának teljes kérdőívén belül a D blokkban szerepeltek (D1–D39): www.europeansocialsurvey.org/docs/round6/fieldwork/source/ESS6_source_main_questionnaire.pdf. A magyar adatfelvételt az OTKA 101921 számú kutatása támogatta.

³ Az esetek száma a vizsgált országokban hasonló volt, a legmagasabb Magyarországon és Csehországban (2014, illetve 2009), a legalacsonyabb Norvégiában és Dániában (1624, illetve 1650). Az adatbázis súlyozását az ESS iránymutatása szerint végeztük el.

- lehetőségük tanulni és a problémákat könnyen leküzdik, de lesznek olyanok is, akik a velük ellentétes csoportba tartoznak.
- A *jövőkép* indikátorunk, az eddigi logikai struktúrát folytatva, azt méri, hogy a megkérdezettek mennyire bíznak a világ jövőjében; a saját országukban élők helyzetét romlónak vagy javulónak látják; s végül saját életüket hogyan ítélik meg attól függően, hogy egyáltalán van-e annak bármilyen iránya, tartanak-e valahonnan valahová? A kérdésekre adott válaszok alapján a válaszadók bekerülnek jövőkép „dobozába”. Ennek megfelelően lesznek olyanok, akik bizakodnak a világ jövőjében, úgy látják, hogy az országukban élők élete javul, s úgy érzik, hogy az életpályájuk is jól alakul. Ugyanakkor minden bizonnyal lesznek olyanok is, akik ezzel ellentétes tendenciákról számolnak be.
 - A negyedik saját változónk, a *szolidaritás* egyfajta kontrollként alkalmazható, amellyel azt mértük, hogy az egyén szerint mennyire segítőkészek az emberek a környezetükben, illetve saját érzékelésük szerint a kapott és a nyújtott segítség mértéke mekkora? Ennek az indikátornak a szerepe egyfajta visszacsatolás, ami arra szolgál, hogy megtudjuk, melyik társadalomban van még mentális és fizikai segítőkészség a munkanélküliek, a kirekesztettek és a társadalom aljára szorultak irányába. Összességében ez a változó tehát a – más kutatások gyakorlatában szokásosan szereplő bizalmi jellegű adatokkal mért – társadalmi tőkét is jelentheti, különösen a rendszerváltó országokban, és amelynek meglétét vagy éppen hiányát az ott nagyon is esedékes szociális ellátórendszereket érintő változtatások során lehetne/kellene figyelembe venni.

A konkrét mérés szintjén tehát négy indikátort állítottunk elő, egyenként három, vagyis összesen 12 változó alapján. Az ESS mérési gyakorlatából adódóan a kérdések többsége esetében a válaszok egy 0–10 fokú skálán szerepeltek, de nehézséget jelentett, hogy ez nem minden esetben volt így. Mivel az indikátorok esetében az egyes kérdéseket azonos súllyal kívántuk figyelembe venni, az ettől eltérő válaszkálán lévő kérdéseket 0–10 értékű skálára alakítottuk át.⁴ Erre az eljárásra a saját helyzet indikátora esetében egyáltalán nem volt szükség; a változathatósi képesség esetében 1, a jövőkép esetében 2, a szolidaritás esetében pedig mind a 3 kérdéshöz transzformációt alkalmaztunk. Így az elemzésben használt négy indikátor a mérés szempontjából azonos skálán (0–30) szerepelt. [\(Az egyes indikátorokhoz tartozó konkrét kérdések\)](#)

Az elemzés során bemutatjuk az országok, illetve azon belül a NUTS2 szintek közötti különbségeket a fenti négy indikátor tükrében. Az országok közötti különbségek vizsgálatakor a személyi szintű adatbázison egy ANOVA-elemzést végeztünk

⁴ Ahol erre szükség volt a következő képlet alapján dolgoztunk, $(MAX - MIN) \left(\frac{x - \min}{\max - \min} \right) + MIN$, ahol a nagybetűs minimum és maximum az új skála minimuma és maximuma, a kisbetűs minimum és maximum az eredeti skála minimuma és maximuma, x pedig a megfigyelt érték.

el, amely általános szinten tájékoztat a társadalmak közötti különbségekről. A részletesebb regionális szintű elemzéshez a személyi szinten létrehozott változókat aggregáltuk, vagyis az egyes NUTS2 szinteken az adott régióban élő megkérdezettek válasza alapján létrehozott indexek átlagai szerepelnek. Ezen a regionális adatbázison egyrészt megvizsgáltuk az országok és a régiók közötti különbségeket az általunk kialakított négy indikátor segítségével, másrészt elvégeztünk egy klaszterelemzést is.⁵ Ez utóbbi célja annak vizsgálata volt, hogy az ESS-adatokból kialakított mikroszintű személyi alapú mérések alapján kialakított klaszterekben hogyan vesznek részt az egyes területi egységek.

A makroszintű regionális adatok esetében egyrészt igyekeztünk a szakirodalomban használt fejlettség és a jólét mérésére szolgáló mutatókat kiválasztani, másrészt olyan indikátorokat is bevonni a vizsgálatba, amelyek kapcsolatba hozhatók az ESS eredményeiből képzett saját mérőszámainkkal. Ennek hátterében az állt, hogy az elemzés során a két eltérő típusú adatgyűjtésből származó eredmények összevethetőek legyenek.

Az adatok forrását az Eurostat Regio⁶ és a 2011. évi népszámlálási census⁷ adatbázisai képezték a 2011–2013. évekből összeválogatva, tekintettel arra, hogy az ESS-felmérés 2012-ben készült. A vizsgált 60 NUTS2 régióra az adatok teljessége nem minden esetben állt rendelkezésre (például számítógép-használati adatok), így az időben legközelebb álló évek értékeivel helyettesítettük a hiányzókat (például a lengyel régiók esetében a számítógép-használatra vonatkozókat). E probléma a nemzetközi összehasonlító elemzések esetében gyakori, és esetünkben is emiatt több eredetileg alkalmazni kívánt változó (például halálokok, internethasználók aránya, különböző szegénységi mutatók) használatáról le kellett mondanunk. Tehát a felhasznált indikátorok az igények és a lehetőség függvényében álltak össze.

Mivel a regionális adatbázisba így beválogatott makromutatók száma túlságosan nagy volt ahhoz, hogy azok mentén egyenként vizsgáljuk a régiók közötti különbségeket, ezért faktorelemzést végeztünk. A módszer három olyan faktort különített el, amelyek sajátértéke 1 feletti volt, közülük az első (rotált) faktor tekinthető igazán érvényesnek, mivel mind a sajátérték, mind a megmagyarázott variancia szempontjából kiemelkedő.⁸ Elemzésünkben így az első faktor szerinti regionális különbségeket mutatjuk be.

Túl azon, hogy az országos és a regionális különbségeket mind a mikroszintű személyes indikátorok, mind makroszintű regionális mutatók mentén megvizsgáltuk, az

⁵ Ennek során tehát az N=60 régiót csoportosítottuk; a hierarchikus összevonó klaszterezés a WARD-módszerrel történt, az egységek egymástól való távolságának meghatározásához az euklideszi távolság négyzetén alapuló függvényt alkalmazva.

⁶ <http://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database> Letöltve: 2015. 07. hó

⁷ <https://ec.europa.eu/CensusHub2/query.do?step=selectHyperCube&qhc=false> Letöltve: 2015. 07. hó

⁸ Gyakorlatilag egy főkomponens-elemzést végeztünk (PCA); a rotáció módszere Varimax volt, Kaiser-féle normálással; a sajátértékek a faktorok sorrendjében: 9,15, 1,54 és 1,12 voltak; a megmagyarázott variancia szintén a faktorok sorrendjében: 61,0, 10,2 és 7,5% voltak.

elemzésben regionális szinten feltártuk a mikro- és a makromérések közötti összefüggéseket (korrelációt) is. Ezek a kapcsolatok jellegzetes módon egészítik ki a mikro- és a makroszinten történő vizsgálatot.

Eredmények

Országok közötti összehasonlítás (mikroadatok, személyi szint)

A kutatás első lépéseként a személyi szintű adatbázison, mind a 8 országos mintán, mind a két 4 országos csoportban ANOVA-elemzést végeztünk a négy indikátor mentén, amelyek F-statisztikája bizonyította az országok közötti különbségeket (7, illetve 3–3 szabadságfok mellett), az Eta-négyzet értékek pedig mutatják a kapcsolat mértékét az egyes indikátorok esetében. (Az eredményeket lásd 1. táblázatban.)

A V4- és az S4-országokat együtt tekintve a különbségek jelentősebbek, de a két országcsoporton belül is szignifikáns különbségek vannak. Nem meglepő, hogy az eltérések akkor a legnagyobbak, ha mind a 8 országot vizsgáljuk, de emellett úgy tűnik, hogy nagyobb mértékű differenciák vannak a V4-országokon belül, mint az S4-országok között. A V4- és az S4-országcsoport közötti különbségeket tekintve a jövőkép eltérő alakulása a legfontosabb tényező, miközben ez az indikátor relatíve a legkisebb mértékben differenciál a V4-országokon belül. Az S4-országoknál legkisebb mértékben a változtatás képessége játszik szerepet. A két országcsoport közötti különbségek relatíve kisebbek a szolidaritás esetében, s viszonylag jelentősebbek, amikor a két országcsoportot külön vizsgáljuk.

1. táblázat

A mikroszinten mért indikátorok országcsoportok közötti különbségei, 2012

Differences between countries based on the micro-level indicators, 2012

Indikátor	Együtt		V4-országcsoport		S4-országcsoport	
	F-érték ^{a)}	Eta ²	F-érték ^{a)}	Eta ²	F-érték ^{a)}	Eta ²
Saját helyzet	398,934	0,160	111,235	0,043	75,535	0,031
Változtatás képessége	284,898	0,118	102,011	0,039	31,115	0,013
Jövőkép	494,466	0,192	39,946	0,016	73,583	0,030
Szolidaritás	152,457	0,068	120,866	0,046	103,346	0,041

a) Valamennyi F-érték $p < 0.000$ szinten szignifikáns, az összes (V4+S4) ország esetében 7, a V4, illetve S4 országcsoportok esetében 3 szabadságfok mellett.

Forrás: European Social Survey (ESS) 2012 – saját számítás.

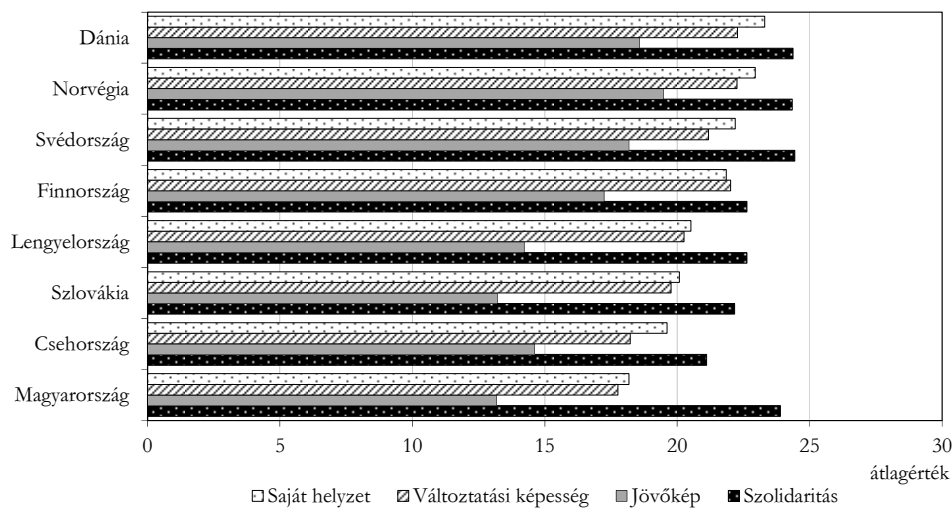
Az országok közötti különbségeket még jelentősebben mutatják az egyes indikátorok átlagértékei az egyes országok mintáján. Az 1. ábrán ezeket az átlagokat úgy mutatjuk be, hogy az országokat sorba rendezzük, a társadalmi kapacitás, az életminőség vagy a jóllét tekintetében a legjobb helyzetben lévő Dániától, a társadalmi deficit, a jóllét hiányának legerősebb jeleit mutató Magyarorszáig. Gyakorlatilag az első

három mikroszinten mért indikátor esetében kevés kivétellel ez az említett sorrend adódik az S4- és a V4-országok esetében. Az S4-országoknál az egyik kivétel, hogy Finnországban erősebb a változtatási képesség, mint Svédországban; a másik kivétel pedig, hogy a jövőkép tekintetében Norvégia megelőzi Dániát, de a különbségek nem jelentősek. A harmadik kivétel a V4-országok esetében figyelhető meg, mégpedig az, hogy a jövőkép kedvezőbb a csehéknél, mint a szlovákoknál. A szolidaritás indikátor esetében a V4-országok között Magyarország átlagértéke a legmagasabb.

1. ábra

A vizsgált országok sorrendje az egyes mikroszintű indikátorok mentén, 2012

The order of S4+V4 countries based on the various micro-level indicators, 2012

Forrás: European Social Survey (ESS) 2012 – saját számítás.

Az egyéni survey adatokon végzett elemzés alapján megállapítható, hogy a V4-országok általánosságban rosszabbul szerepeltek a kialakított indikátoraink alapján. Ez azt jelenti, hogy a szolidaritás mutatót kivéve mindig a V4-ek rendelkeznek a legalacsonyabb értékekkel, melyek azonban a változtatási képesség kivételével egy szórásnyi távolságon belül helyezkednek el az S4-országok átlagához képest. Külön ki kell emelni a magyar adatokat, amelyek a szolidaritás mutatón kívül minden esetben az utolsó helyen álltak. Viszont ez utóbbi indikátor az, amelyben éppen hazánk szerepel jól, hiszen az S4-országokhoz közeli, Finnországnál pedig magasabb az átlagértéke. További érdekes eredmény, hogy szintén e mutatóban Csehország átlagértéke a legalacsonyabb, ami esetlegesen és áttételesen összefügghet azzal, hogy az elmúlt 8 évben jelentős reformokat hajtottak végre a szociális ellátórendszerükben.

A saját helyzet indikátor átlagértékeiben a 2008-as válság hatásai is megmutatkoznak a V4-országok sorrendjén, ugyanis Csehország és Magyarország a rendszerváltá-

sok két korábbi sikerországa még nem tudtak teljesen talpra állni, és a vizsgált időszakban is gazdasági-társadalmi nehézségekkel küzdöttek. Ezzel szemben a szlovákok és a lengyelek jelentősebb mértékben ki tudták használni az utóbbi években adódó lehetőségeket; például Szlovákiában az euró bevezetése vagy a lengyelek által rendezett futball Európa-bajnokság a válság hatásainak kezelése szempontjából hosszabb távon összességében kedveztek e két országnak. Az S4-ek között Finnország gyengébb szereplése várható volt, hiszen hosszú évtizedek óta erős szálakkal kapcsolódik az orosz gazdasághoz, ami 2008 óta több ok miatt is erős recesszióban van, emellett pedig a hagyományos fa- és papíripari termékei iránt jelentősen csökkent a kereslet. Tovább súlyosbítja helyzetét, hogy az elmúlt közel két évtizedben az ország húzóágazataként működő technológiai ipar vezető finn vállalatánál, a NOKIA-nál is megoldhatatlan problémák adódtak az előző évtized végén (Portfolio.hu 2015).⁹

Regionális különbségek a V4- és az S4-országokban (mikroadatok)

További eredményeink már a regionális adatbázison készült elemzésekből származnak, ahol a megfigyelési egység a 8 vizsgált országon belüli 60 elemű NUTS2 szint volt. Ebben a vonatkozásban elsőként – maradván még a mikroszintű, ESS személyi adatoknál – azt vizsgáltuk meg, hogy a négy indikátor mentén egyenként hogyan differenciálódnak a régiók a 8 országban. Az eredmények a 2a–2d. ábrákon szerepelnek. A 60 régiót 5*12 szintre osztva, az egyes régiók esetében az indikátorok 0–30 átlagértékei kvázi kvintilisekre osztva jelennek meg.

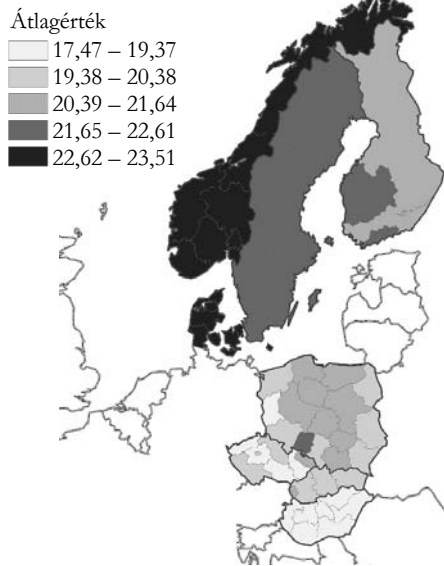
A saját helyzet (2a. ábra), valamint a jövőkép (2c. ábra) területi ábrázolása kapcsán az első megállapításunk, hogy egy jól kivehető *észak–dél lejtő* mutatkozik meg a térképeken. Ez a földrajzi „trend” kevésbé erősen, de látható még a változtatási képesség indikátor (2b. ábra) esetében is. A szolidaritás indikátor területi ábrázolása (2d. ábrán) – a V4-országokban mért magas átlagértékekkel összefüggésben – eltér az előző 3 indikátorétól. Az eredmények mégis beleillenek a fejlett észak és fejletlen dél globális elkülönülésébe, azonban esetünkben ez európai vagy annál kisebb léptékben mutatkozik meg.

A regionális szintű elemzésünk az S4-országcsoport esetében azt mutatja, hogy Norvégia és Dánia rendelkezik a legmagasabb mutatókkal, majd Svédország és végül Finnország következik, vagyis jelen van egy *nyugat–kelet lejtő is*. Emellett Norvégia és Dánia régiói mind a négy vizsgált indikátor szempontjából homogének, miközben Svédországban és Finnországban vannak területi különbségek, például a változtatási képesség terén. A finnek az S4-országok közül a sereghajtók, talán azért is, mert a vizsgálatot megelőző 5–10 évben az ország fejlődése több szempontból stagnált, melyben a korábban már említett tényezők is szerepet játszhattak.

⁹ Ugyan a NOKIA a mobilkészülékek piacáról napjainkra teljesen kiszorult (a tulajdonos Microsoft már a márkanévet sem használja), de a jelenleg is működő cég telekommunikációs cégeket kiszolgáló hálózati infrastruktúrákat fejleszt, és egyre meghatározóbb szereplője e piacnak (Szalai–Csurgó 2015).

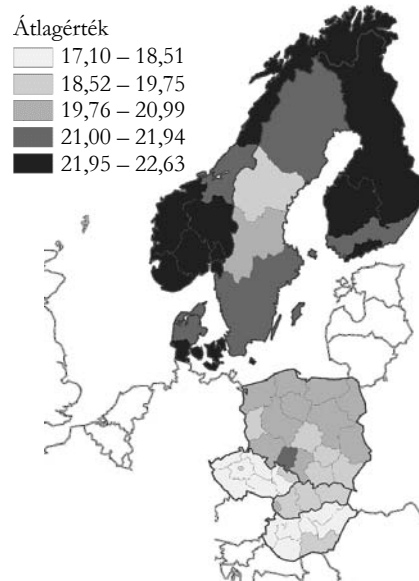
2a. ábra

Saját helyzet értékelése, 2012
Assessment of the personal situation
in life, 2012

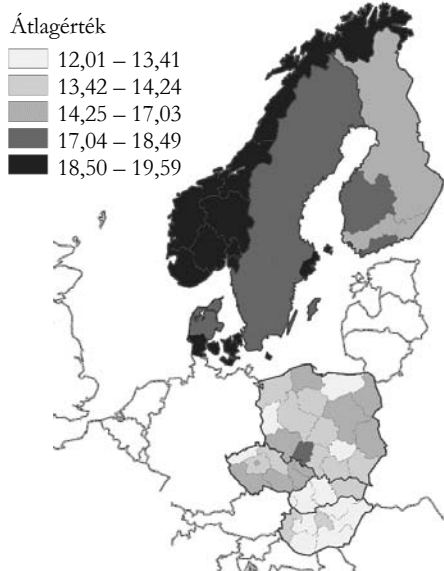
2b. ábra

Változtatás képessége, 2012
Ability to change, 2012

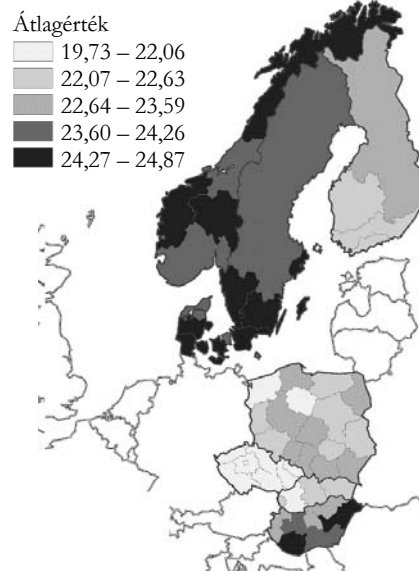
2c. ábra

Jövőkép, 2012
Vision of future, 2012

2d. ábra

Szolidaritás, 2012
Solidarity, 2012

A V4-országok esetében a magyar és a cseh régiók a sereghajtók, míg a lengyel régiók egyfajta átmenetet képeznek a finnek felé. Csehország és Szlovákia esetében fontos kiemelni a fővárosi régiókat, hiszen például Prága és környéke lakosainak átlagértéke a saját helyzet értékelése, a változtatás képessége és a jövőkép tekintetében is magasabb, mint a többi cseh régióé, és egyes indikátorok esetében Pozsony és környéke is hasonlóan kiemelkedik. (E fővárosítás egyébként az S4-országok közül Finnország esetében is valamelyest megfigyelhető.) Mindez rámutat egyrészt a központi régiók „erősségére”, és az ebből is fakadó országokon belüli jelentős területi különbségekre. Lengyelország esetében viszont nem meglepő a fővárosítás hiánya, hiszen a varsói székhelyű Mazóvia régió egyaránt tartalmazza az ország legfejlettebb és legelmaradottabb (például legmagasabb munkanélküliségi rátájú) körzeteit. Magyarország átlagértékei – az ismert regionális különbségek ellenére – viszont eléggé homogének, bár a jövőkép tekintetében megjelenik egy minimális fővárosítás.

A V4-országok közül a lengyel térségekben látható különbségekre érdemes még külön kitérni, hiszen Opolskie NUTS2 régió kiemelkedő átlaggal szerepel a mikroadatok tekintetében. Maga Opolskie egy erősen vidéki régió (körülbelül 1 milliós lakosával, és a legnépesebb városa is csak 130 ezer fős); ugyanakkor eléggé iparosodott (több mint 20-féle iparággal, jelentős külföldi működőtőke-befektetésekkel) és erős a felsőoktatás (több egyetem és főiskola van); illetve itt él körülbelül 150 ezer sziléziai német, a Lengyelországban élő német kisebbség 90%-a (Opolskie Vajdaság Önkormányzatának honlapja, opolskie.pl). Mindezen tényezők együttesen indokolhatják, hogy a régióban élő megkérdezettek a személyes survey jellegű felmérésben kedvezőbben nyilatkoztak, mint a V4-országok többi régiójában lakók.

Regionális különbségek a V4- és az S4-országokban (mikroadatok, tipológiák)

A lakossági megkérdezés mikroadataival végzett klaszteranalízis eredményeit a 3a–3d. ábrákon mutatjuk be. Érdekes eredményt hozott a 2 osztályba sorolás (3a. ábra), ahol szinte pontosan sikerült a mikroadatokkal reprodukálni a V4- és az S4-országcsoport közötti különbséget. Az egyetlen kivétel a korábban említett lengyelországi Opolskie régió, ami a távolságfüggvény alapján egy skandináv jellemzőkkel rendelkező szigetet képez. A lakossági mikroadatoknak ezt a sajátosságát részben az e régió kapcsán már említett egyedi jellemzőknek tulajdoníthatjuk. Ezt annyival egészíthetjük ki, hogy társadalmi kapacitás avagy jóllét szempontjából a térség ezekből következően erősen hasonlít a skandináv országok alacsony népsűrűségű, de fejlett régióira.

A 3 klaszteres tipológia esetében (3b. ábra) a V4-országok közül Magyarország válik ki, mégpedig teljes egészében. Ez az indikátorok segítségével bemutatott eddigi eredmények alapján nem meglepő, alapvetően a 2008-as válság tartós hazai elhúzódáására utal, és a lakosságnak ezt a helyzetet tükröző véleményére, szubjektív értékelésére.

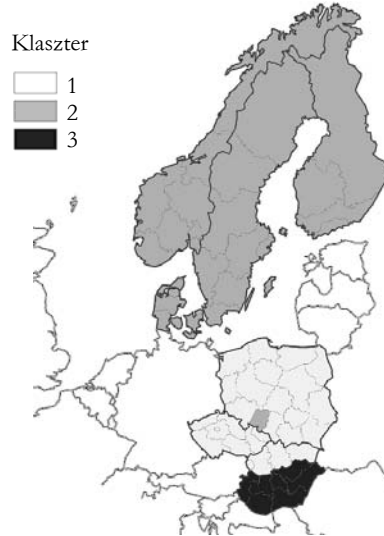
3a. ábra

**A négy indikátor alapján képzett
2 klaszteres tipológia, 2012**
Two clusters typology
by four indicators, 2012

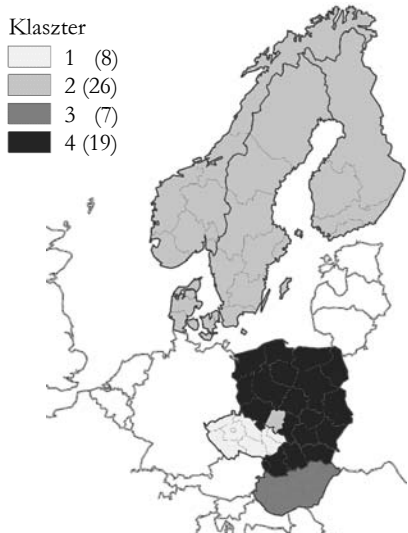
3b. ábra

**A négy indikátor alapján képzett
3 klaszteres tipológia, 2012**
Three clusters typology
by four indicators, 2012

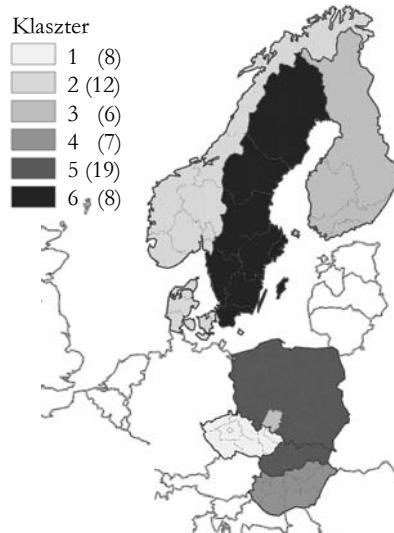
3c. ábra

**A négy indikátor alapján képzett
4 klaszteres tipológia, 2012**
Four clusters typology
by four indicators, 2012

3d. ábra

**A négy indikátor alapján képzett
6 klaszteres tipológia, 2012**
Six clusters typology
by four indicators, 2012

A 4 klaszteres megoldás esetében (3c. ábra) Csehország válik ki a V4-országok közül, az S4-országok továbbra is homogének maradnak a távolságfüggvény statisztikája alapján. Ennek szintén az elhúzódó válság lehet a hátterében, hiszen a cseh gazdaság és társadalom is nehézségekkel, feszültségekkel küzdött a vizsgálatot megelőző 5 évben. Magyarországhoz képest csak annyi lehet a különbség, hogy kicsit magasabb az életszínvonal, de hasonlóan alacsony mértékű a fejlődés, ami tükröződik a közvéleményben, a társadalmi kapacitás és a jóllét hiányában.

Az 5 klaszteres változat esetében az S4-országok egysége szétválik, és Dánia Norvégijával, míg Svédország Finnországgal kerül egy csoportba. Ez az eredmény a mikroszintű adatok elemzésének sorrendjével mutat szoros kapcsolatot. Még elkészítettünk egy 6 klaszteres változatot is (3d. ábra), amelyben Svédország és Finnország közös klasztere szétválik. Ezzel kapcsolatban érdekes még megfigyelni a lengyel Opolskie régió besorolásának változását is. Az 5 klaszter esetében a távolságfüggvény alapján a svéd–finn, tehát az S4-eken belül a „gyengébb” osztályba került, míg a 6 klaszteres verziónál a finn régiókhoz sorolódott, melyek adatai az S4-ek közül a legalacsonyabbak a saját indikátoraink szerint. Ez lényegében azt jelenti, hogy a legmagasabb mutatókkal rendelkező V4-régió a legrosszabb S4-régiók szintjét éri el a mikroadatokra alapozott összehasonlításban.

Regionális különbségek a V4- és az S4-országokban (makroadatok)

A tanulmány e részében áttérünk a makroadatokon, az Eurostat regionális indikátorain és a 2011. évi népszámlálás változóin végzett elemzés eredményeinek bemutatására. Mint a módszerek ismertetésénél kifejtettük, ezeken a regionális szintű adatokon egy faktorelemzést végeztünk, ahol a legnagyobb magyarázó erővel (61%) rendelkező első faktor hozott értékelhető eredményt. Ez egy *fejlettségi faktor*, de nevezhetjük *növekedési* („*inclusive growth*”) *faktornak* is a tartalma alapján. Pozitív előjellel szerepel benne a szabadon elköltethető egy főre jutó jövedelem vásárlóerő-paritáson, a felsőfokú végzettségűek aránya, a szolgáltatási szektorban dolgozók aránya, a tudományban, a kutatásban dolgozók aránya az aktív népességen belül és a várható élettartam, míg negatív előjellel tartalmazza a munkanélküliek és a tartós munkanélküliek, valamint az iparban foglalkoztatottak arányát.

A makroadatokon történő elemzés esetében a faktorpontszámokat mutató változót osztottuk fel a szórása alapján 7 szintre, és ezekhez a szintekhez rendeltük hozzá az egyes régiókat (4. ábra).¹⁰ A regionális eloszlás így az első faktor esetében egy jellegzetes haranggörbét ad, ahol a legmagasabb (+2,5 szórásnyi és afeletti) és a legalacsonyabb (–2,5 szórásnyi és az alatti) fejlettségi szinthez csak egy-egy régió tartozik, miközben a régiók körülbelül fele (29) a relatíve közepes szinten, 0 körül van (–0,5 és +0,5 szórás között).

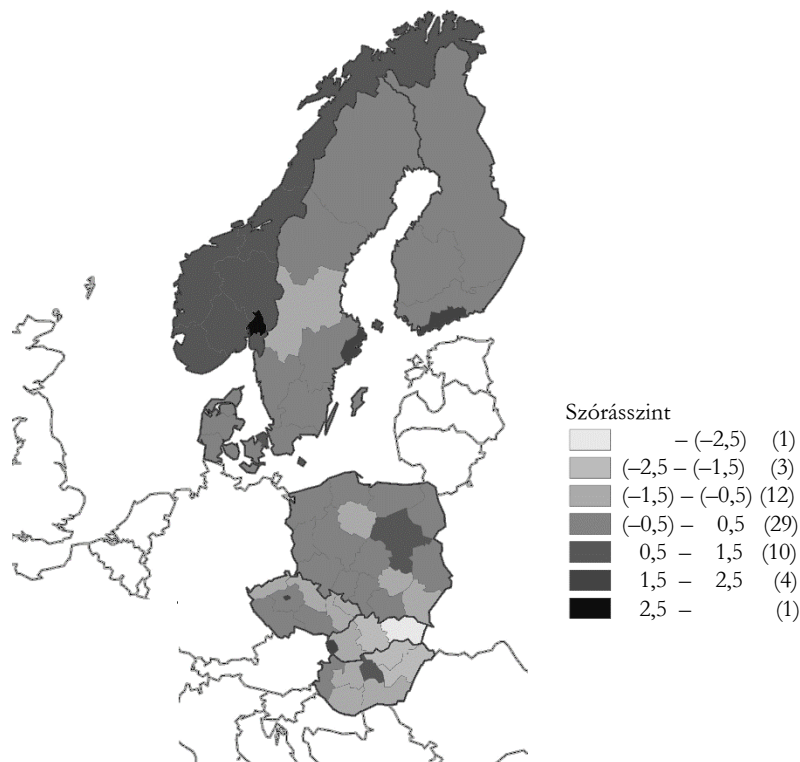
¹⁰ A faktorváltozók átlaga értelemszerűen 0, szórása 1. A szórás pozitív és negatív irányú eltérést mutathat, lehet szó az átlagtól való 1, 2, 3 szórásnyi eltérésről pozitív vagy negatív irányba.

Az első, fejlettségi faktor alapján a legmagasabb, az átlag (0) felett 2,5 vagy afeletti szórás elsősorban a norvég régiókat jellemzi. Egyfelől a többi skandináv régió esetében is legalább átlagos mértékű a fejlettség. Másfelől a vizsgált térségben a makromutatókkal mért fejlettség mélypontja az egymással szomszédos kelet-szlovákiai és észak-magyarországi „határon átnyúló” terület, ahol az átlagtól $-1,5$ vagy annál nagyobb szórással marad el a fejlettség szintje. Ebben a térségben Magyarországon és Szlovákiában is fontos jellemző a roma lakosság magas aránya. Szlovákiában egy korábbi nehézipari körzet félresikerült szerkezetváltása lehet még a háttérben. Észak felé haladva ide kapcsolódik Lengyelország két délkeleti régiója, ahol a faktor értéke szintén átlag alatti, déli irányban pedig Dél-Alföld és Dél-Dunántúl a két további alacsony fejlettségű magyar régió. (Ha elemzésünk kiterjedne a kapcsolódó román és ukrán területekre, nyilván még nagyobb egybefüggő elmaradt depressziós térség alakulna ki.)

4. ábra

Regionális különbségek a makroindikátorok első, fejlettségi faktora alapján, 2012

Regional differences based on the 1st factor of macro indicators, 2012

A V4-országok esetében Lengyelországban, Csehország Ausztriához közelebbi régióiban és Magyarországon is a nyugati, az osztrák határ menti régióban éri el a makromutatókkal mért fejlettség az átlagot. Átlag feletti szinten a V4-országok esetében egyedül a fővárosi régiók állnak; Magyarországon Közép-Magyarország, Csehországban Prága környéke, Szlovákiában Pozsony környéke, Lengyelországban Varsó körzete tartozik a legfejlettebbek közé, ezt az eredményünket a szakirodalom is megerősíti (OECD 2011). A lengyeleknél kiemelkedő Mazóvia régió (Varsó központtal) valóban a legfejlettebb az országon belül, de ahogy azt már említettük is, erősen kétarcú. A fejlettség faktor alapján megállapíthatjuk, hogy Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon a fővárosi régiók kiemelkedő szerepe miatt nagyok a területi különbségek; ezek erősen egy centrum köré épült, viszonylag kis területű országok, ahol nem alakul(hat)tak ki igazi alcentrumok. A nagyobb méretű és lélekszámú Lengyelországban ehhez képest kisebbek a területi különbségek, a skandináv országokban pedig minimálisak, bár ott is a fővárosi régiók a legfejlettebbek. Szemben Csehországgal, Szlovákiával és Magyarországgal, ahol az osztrák szomszédság javít a makromutatók értékén, érdekes módon Lengyelország esetében a valamikor az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó területek fejlettségi különbsége már nem jelenik meg az országon belül, és a német határ hatása sem, hiszen a szomszédos régiók a volt Német Demokratikus Köztársaság területéhez tartoznak, és az egyesített Németországon belül különösen kedvezőtlen helyzetűek (elvándorlás, elöregedés, gazdasági problémák).¹¹

Ha összehasonlítjuk a személyi szintű mikroadatokból, illetve a makromutatók alapján kapott jellemzőket, akkor egyezéseket és különbségeket is találunk közöttük, különösen a V4-országok esetében, melyeket a 2. táblázatban összegeztünk.

Legnagyobb és legfontosabb eltérés a fővárosi régiók makromérésben történő kiemelkedése a V4-országokban. Ennek egyik oka lehet, hogy az elhúzóválság miatt ezekben az országokban a kapacitáshiány, a jóllét deficitje még az objektíven fejlettebb településeken is fennmaradt, és ez okozza a pesszimista hangulatot és megítélést a kérdőíves kikérdezésen alapuló adatokban. Ez alól Lengyelország azért kivétel, mert leghamarabb jött ki a 2008-as válságból, így lakossága már 2012-ben is pozitívabban látta a fejlődés lehetőségét és távlatait. Ebből következően a személyes válaszokat kedvezőbben befolyásolta egy pozitív nemzeti tudat (pszichózis), hogy javul az ország helyzete. (Magyarország esetében ennek az ellenkezője állhat a saját indikátoros mérés eredményeinek hátterében.)

¹¹ A II. világháború után a volt porosz területek jelentős részén teljes népességcsere zajlott le. Ennek következtében egy speciális helyzet alakult ki a térségben, ami a gazdaság fejlődésében is megmutatkozott. Például az ország többi részén meghagyott kisgazdaságok helyett itt szövetkezeteket szerveztek. Ez a rendszerváltás után kedvezett a nagybirtokok kialakulásának, valamint az agrárágazathoz kapcsolódó munkanélküliséget vonta maga után.

2. táblázat

A mikro-makro mérések eredményeinek összevetése, 2012

Comparison between the results of the micro and the macro measurement, 2012

Hasonlóságok	Különbségek
<i>Skandináv országok</i>	
Fejlettségi előnyük mindkét mérésben megmutatkozik.	Az első, fejlettségi faktor alapján Norvégia megelőzi Dániát.
A nyugat–keleti lejtő mindkét mérésben megfigyelhető.	A fővárosi régiók nagyobb mértékben kiemelkednek a mikromutatók alapján képzett saját indikátoraink esetében. Összességében a mikromérések eredményei homogénebb képet, kisebb területi különbségeket mutatnak.
<i>Visegrádi országok</i>	
Lengyelország és a lengyel régiók átmenetet képeznek a két vizsgált országcsoporthoz.	Az első faktor alapján nagyobb területi különbségek és összetettebb térszerkezet rajzolódik ki. A fővárosi hatás erőteljes a makroadatok eredményeiben. Szlovákia és Magyarország esetében a nyugat–keleti lejtő megjelenése.

A mikro- és a makroszintű mérések kapcsolata

A személyi mikroszintű indikátorok és a makromutatók közötti kapcsolat vizsgálata során először a faktorváltozók és az ESS-adatokból nyert indikátorok közötti korrelációt mutatjuk be a 3. táblázatban. A számítás az aggregált regionális adatbázison történt, vagyis a korrelációk a 60 NUTS2 régió esetszámra vonatkoznak. A fejlettségi faktor esetében a korrelációs elemzés közepes r értékei is azt mutatják, hogy van a két mérés eredményei között hasonlóság, de vannak eltérések is, ezekre mutattunk be példákat a 2. táblázatban. A gazdasági fejlettség csak közepes mértékben függ össze a saját helyzet értékelésével, a változtatás képességével és a jövőképpel, míg a szolidaritás mutatókkal nincs kapcsolata.

3. táblázat

**A mikroindikátorok és a makromutatókból nyert
faktor kapcsolata, 2012**

Correlation between the 1st factor and
the micro indicators, 2012

Mikro- indikátorok	Makrováltozók: első faktor
Saját helyzet értékelése	0,550***
Változtatás képessége	0,575***
Jövőkép	0,592***
Szolidaritás	0,190

*** $p < 0,001$ szinten szignifikáns.

A mikroszintű indikátoroknak a makromutatókkal való összefüggéseit egyenként értékeltük. A szolidaritás indikátort ennek során már elhagytuk. Ez a számítás is a regionális NUTS2 adatbázison történt, $N=60$ esetszámmal. Az eredményeket a 4. táblázat tartalmazza.

A makromutatók közül a legtöbb erős (legalább 0,7 mértékű) korreláció a személyi szintű vélemények közül leginkább a jövőképpel mutatkozik. A makro-mikro mérések viszonyát tekintve tehát kevesebb a szoros kapcsolat a saját helyzet értékelésével és a változtatás képességével, mint azzal, hogyan alakul a jövőkép. Mind a három mikroindikátorral összefügg a vásárlóerő-paritáson mért rendelkezésre álló jövedelem. Ehhez képest a másik kiemelten használt gazdasági mutató, az egy főre jutó, az EU-28 átlagának százalékában számított, vásárlóerő-paritáson mért GDP csak a jövőképpel függ össze ilyen mértékben. Ez azt jelzi, hogy az emberek számára, a közgondolkodásban a gazdasági fejlettség, növekedés kevésbé érzékelhető, inkább arra figyelnek, hogy mennyi elkölthető pénzzel rendelkeznek.

A várható élettartam a másik makromutató, amely a vizsgált személyi szintű vélemények teljes körével erős pozitív összefüggést mutat. A várható élettartam egy olyan komplex indikátor, amely egyrészt jól mutatja az egészségügyi ellátórendszer állapotát, fejlettségét, az egyének egészségtudatosságát és az általuk folytatott életvitel „fenntarthatóságát” (talán másként fogalmazva a stresszmentességét).

Érdemes kiemelni, hogy a felsőfokú végzettségűek aránya csak a változtatás képességével van szoros kapcsolatban. A magas szintű humán tőke nyilván kívánalom, ha helyzetünkön változtatni akarunk. De a magas iskolai végzettség és a saját helyzet értékelése vagy a jövőkép már nem kapcsolódik össze olyan szorosan. A számítógépet soha nem használók jelenléte a tudás és a kompetenciák egy másik szegmensét, a digitális analfabétizmust méri. Ez és a tartós munkanélküliek aránya kiemelkedően negatív indikátorok; a korrelációs együtthatójuk negatív előjele jelzi, hogy esetükben a jövőkép kedvezőtlenebb.

4. táblázat

A mikroindikátorok és néhány kiemelt egyedi makromutató kapcsolata*, 2012

Correlation between the micro indicators and the most important macro indicators, 2012

Makroindikátorok	Saját helyzet	Változtatás képessége	Jövőkép
Szabadon elkölthető egy főre jutó jövedelem vásárlóerő-paritáson	0,797	0,733	0,860
Várható élettartam	0,832	0,728	0,896
Teljes termékenységi arányszám	0,746		0,826
Felsőfokú végzettségűek aránya		0,697	
Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson az EU-28 átlagában			0,707
Számítógépet soha nem használók aránya			-0,700
Tartós munkanélküliek aránya			-0,720
EU-n kívüli migránsok aránya			0,696
Az iparban dolgozók aránya			-0,695
A szolgáltatási szektorban dolgozók aránya			0,757

* A táblázatban csak olyan korrelációk szerepelnek, amelyek értéke felfelé kerekítve legalább 0,7 vagy annál erősebb. Ezek természetesen $p < 0,001$ szinten szignifikánsak.

Érdekes az EU-n kívüli migránsok arányának pozitív kapcsolódása a jövőképhez, aminek az állhat a háttérben, hogy ezek az emberek is oda mennek, ahol jobb lehetőségeket látnak (az ott élők). Végül fontos összefüggés még, hogy alapvetően a szolgáltatóorientált helyi gazdaságok megléte kapcsolódik a perspektivikus jövőképhez, miközben az iparban dolgozók magas aránya éppen ellentétes összefüggést mutat. Például a V4-országok ipari szerkezetváltással küzdő régiói – Észak-Magyarország vagy Ústy Nad Labem (Csehország) – esetében.

Összegzés és távlatok

Tanulmányunk négy skandináv ország (S4) és négy volt szocialista ország (V4) összehasonlítását tűzte ki célul a társadalmi kapacitás fogalma mentén. Ehhez saját indikátorokat dolgoztunk ki, amelyek a vizsgált országok társadalmának minőségét és az életminőséget is kifejezik. Az elemzés megfigyelési egységeinek meghatározásakor túlléptünk az országos szinten, és számításainkat 60 NUTS2 szintű régióra végeztük el. A vizsgálatunk során egy mikro-, illetve egy makromegközelítést alkalmaztunk, amennyiben az empirikus mérések egyfelől makroszintű mutatók voltak, másfelől pedig az emberek szubjektív jóllétének megítélésére vonatkozó mikroszintű közvélemény-kutatási kérdésekből kialakított saját indikátorok.

Külön vizsgáltuk az országokat, illetve a régiókat előbb a mikroszintű survey adatokból nyert változókkal, utána a regionális makrostatisztikai mutatókkal, végül a két-féle mérés eredményeit hasonlítottuk össze, valamint összefüggéseket, korrelációkat elemeztünk.

A korrelációelemzésünk egy sokak által már kimutatott összefüggést tárt fel (például Stiglitz et al. 2009), nevezetesen azt, hogy az egy főre jutó regionális GDP nagyságánál vannak jobb indikátorok egy adott térség társadalmi állapotának, jóllétének jellemzésére. Ilyen módon európai léptékben sikerült kimutatnunk, hogy a szabadon elköltethető jövedelem sokkal szorosabb összefüggést mutat a helyi társadalom elégedettségével, jóllétével és kapacitásával. Tehát nem attól boldog egy régió társadalma, hogy jó a lokális gazdaság GDP-termelő képessége, hiszen annak nagysága regionális gazdaságtani szempontból egyrészt a termelékenységtől, másrészt a foglalkoztatottságtól függ (Lengyel 2000). Ebből következően, szélsőséges esetben előállhat egy olyan helyzet is, hogy egy térségben magas a termelékenység és jelentősen bővül a termelés (gazdasági szempontból kedvező pálya), ugyanakkor az ehhez társuló alacsony foglalkoztatottság kedvezőtlenül befolyásolhatja a helyi társadalom állapotát. Korrelációanalízisünk másik fontos eredménye az, hogy igazolta a Lengyel által kifejtett összefüggést, miszerint mind a saját helyzet, mind a jövőkép megítélése erős negatív korrelációt mutat a munkanélküliségi mutatókkal.

A fenti összefüggésekből, valamint a két országcsoportra végzett vizsgálataink eredményeiből megállapíthatjuk, hogy egy adott régió társadalmi kapacitásának, az ott élők életminőségének, jóllétének megőrzéséhez alapvetően egyrészt munkára, másrészt ahhoz kapcsolódóan tisztességes, a megélhetést biztosító jövedelemre van szükség. Ezen alapfeltételek mellett szükség van még olyan társadalmi intézményrendszerre, amely mind az egészségügy, mind az oktatás területén megfelelően ki tudja szolgálni a társadalom és a gazdasági szereplők oldaláról érkező igényeket. Természetesen, ahol az első két tényező (időszakosan vagy tartósan) hiányzik, ott a szociális ellátórendszerre hárul az a feladat, hogy a negatív társadalmi folyamatokat megállítsa vagy mérsékelje. A vizsgálatunk eredményeiben az S4- és a V4-országcsoport közötti jelentős különbségek és a mögöttük feltárt összefüggések – véleményünk szerint – visszaigazolják a bevezetőben említett európai kutatások eredményeit, miszerint a 2008-as válság nagyobb mértékben megviselte a gyenge szociális védőhálójával rendelkező országokat, különösen a társadalom szubjektív jóllétét tekintve.

Az eredmények azt mutatják, hogy egy régióban a társadalmi kapacitásnak vagy emberek jóllétének jellemzéséhez mind a mikroszintű survey típusú adatok és azok feldolgozása, mind a makrostatisztikai mutatók szükségesek, hiszen egyfajta tájékozási, viszonyítási pontot adnak egymás értelmezéséhez. A mikro-makro megközelítés arra világít rá, hogy adott statisztikai mutatók csak egy adott állapotra vonatkoznak, statikusak időben, miközben a mikroadatokat a lakossági véleményeket, érzeteket, beállítódásokat hosszabb időtávon tükrözik. Például hiába az a kérdés, hogy valaki hány-szor volt boldog az elmúlt hónapban, a lakossági válaszok mégis inkább az elmúlt

hosszabb időszak pszichés lenyomatát tükrözik. Másképp fogalmazva, előfordulhat, hogy a makrostatisztikai adatok már kedvezőbbek, de a survey eredmények ezt még nem tükrözik, mivel a társadalom tagjai még nem érzik, vagy csak lassabban érzékelik a pozitív változást. Például Magyarországon a makrogazdasági helyzet és a költségvetés állapota javult a vizsgálatot megelőző időszakban, de közben az átlagember továbbra is ugyanannyira kilátástalannak ítélte meg a helyzetet.

Kutatásunkat alapvetően három irányban kívánjuk továbbfejleszteni és kibővíteni:

1. Az összegzésben megfogalmazott következtetések alapján azt gondoljuk, hogy mindenképpen szélesíteni kell azt az elméleti keretet, amiben dolgozunk.
2. Célunk a társadalomföldrajz típusú térbeli elemzés és a kapcsolódó korrelációanalízis további bővítése, hiszen legalább európai léptékben érvényes következtetések levonásához és az eddigiek igazolásához, mind térben, mind időben, mind az alkalmazott makroindikátorokat tekintve szükséges a vizsgálat kiszélesítése.
3. Végül azt gondoljuk, hogy az áttekintő elemzésekhez kapcsolódó egy-egy ország viszonyait mélyebben feltáró vizsgálatokra is szükség van az általános következtetések elméleti alapjainak megerősítéséhez.

IRODALOM

- ABBOTT, P. – WALLACE, C. (2014): Rising Economic Prosperity and Social Quality: the Case of New Member States of the European Union *Social Indicators Research* 115 (1): 419–439.
- ANDORKA, R. (1996): Devians viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret In: MOKSONY, F.–MÜNNICH, I. (szerk): *Devianciák Magyarországon* pp. 32–75., Közélet Kiadó, Budapest.
- BÓDI, F. – FARKAS, J. – HORVÁTH, ZS. (2014): Anomie as a thermometer of the crisis (experiment) – Social Capacity – phenomenon of the complex crisis In: BÓDI, F.–FÁBIÁN, G.–FÓNAI, M.–KURKINEN, J.–LAWSON, R. T.–PIETILÄINEN, H. (eds.): *Access to Services in Rural Areas: A Comparison of Finland and Hungary* pp. 149–172., Europäischer Hochschulverlag GmbH, Co. KG, Bremen.
- BOHLE, D. – GRESKOVITS, B. (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery* Cornell University Press, Ithaca, NY.
- BOURDIEU, P. (1986): The Forms of Capital In: RICHARDSON, J.G. (szerk.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* pp. 241–258., Greenwood, New York.
- DURKHEIM, É. (1982): *Az öngyilkosság (La Suicide)* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism* Polity Press, Cambridge.
- EUROPEAN COMMISSION (2013): *Social Europe. Current challenges and the way forward. Annual Report of the Social Protection Committee (2012)* Publications Office of the European Union, Luxembourg
<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=9760&langId=en> (letöltve: 2015. december)

- GLATZER, W. – ZAPF W. (szerk.) (1984): *Lebensqualität in der Bundesrepublik Deutschland. Objektive Lebensbedingungen und subjektives Wohlbefinden* Campus, Frankfurt am Main.
- HANSEN, K. B. (2015): Exploring Compatibility Between “Subjective Well-Being” and “Sustainable Living” in Scandinavia *Social Indicators Research* 122 (1): 175–187.
- HELLIWELL, J. – LAYARD, R. – SACHS, J. (2015): *World Happiness Report 2015* The Earth Institute Columbia University, New York
<http://www.theglobeandmail.com/news/national/article24073928.ece/BINARY/World+Happiness+Report.pdf> (letöltve: 2016. január)
- KAASA, A. (2009): Effects of different dimensions of social capital on innovative activity: Evidence from Europe at the regional level *Technovation* 29 (3): 218–233.
- KAASA, A. – VADI, M. – VARBLANE, U. (2013): European Social Survey as a source of new cultural dimensions estimates for regions *International Journal of Cross Cultural Management* 13 (2): 137–157.
- KAASA, A. – VADI, M. – VARBLANE, U. (2014): Regional Cultural Differences Within European Countries: Evidence from Multi-Country Surveys *Management International Review* 54 (6): 825–852.
- KOPP, M. – SKRABSKI, Á. (1992): *Magyar Lélekiállapot Végeken* Alapítvány, Budapest
- KOPP, M. – KOVÁCS, M. E. (szerk.) (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- KSH (2014a): *A jóllét magyarországi indikátorrendszere, 2013* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2014b): Érdekességek a szubjektív jóllét (well-being) magyarországi vizsgálatából *Statisztika Tükör* 8 (2): 1–4.
- KSH (2015): A szubjektív jóllét vizsgálatának eredményei nemzetközi összehasonlításban *Statisztika Tükör* 39: 1–4.
- LAYARD, R. (2005a): *Happiness: Lessons from a New Science* Penguin Books, New York.
- LAYARD, R. (2005b): *Boldogság Fejezetek egy új tudományból* Lexecon Kiadó, Győr.
- LENGYEL, I. (2000): A regionális versenyképességről *Közgazdasági Szemle* 47 (12): 962–987.
- LIN, K. – HERRMANN, P. (2015): *Social Quality Theory, A New Perspective on Social Development* Berghahn Books, Inc. Brooklyn, New York.
- MERTON, R. (1968): *Social Theory and Social Structure* The Free Press, New York.
- MOLNÁR, GY. – KAPITÁNY, ZS. (2014) Miért elégedetlenek annyira a magyarok az életükkel? *Közgazdasági Szemle* 61 (6): 637–671.
- OECD (2011): *OECD Regional Outlook 2011: Building resilient regions for stronger economies*. OECD Publishing, Paris.
http://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-regional-outlook-2011_9789264120983-en (letöltve: 2016. január)
- OECD (2015): *How's Life? 2015: Measuring Well-being*. OECD Publishing, Paris
- SAVELKOU, M. – GESTHUIZEN, M. – SCHEEPERS, P. (2011): Explaining relationships between ethnic diversity and informal social capital across European countries and regions: Tests of constrict, conflict and contact theory *Social Science Research* 40 (4): 1091–1107.
- SEN, A. K. (1993): ‘Capability and Well-being’ In: NUSSBAUM, M.C.–SEN, A.K. (szerk.) *The Quality of Life* pp. 30–53. Clarendon Press, Oxford.

- SPÉDER, ZS. – PAKSI, B. – ELEKES, ZS. (1998): Anómia és elégedettség a 90. évi évek elején
In: Kolosi, T.–Tóth, I. Gy.–Vukovich, Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1998* pp.
490–513., TÁRKI, Budapest.
- STIGLITZ, J. E. – SEN, A. – FITOUSSI, J. P. (2009): *Report by the Commission on the measurement of
economic performance and social progress* http://www.insee.fr/fr/publications-et-services/dossiers_web/stiglitz/doc-commission/RAPPORT_anglais.pdf (letöltve: 2016. január)
- ZSOM, B. (2015) A jóllét mérése hátrányos helyzetű régiókban *Területi Statisztika* 55 (3):
273–287.

INTERNETES HIVATKOZÁS

- Opolskie Vajdaság Önkormányzatának honlapja: <http://opolskie.pl/eng/index.php>
- SZALAI, B. – CSURGÓ, D. (2015): A NOKIA másodszor is megcsinálta a csodát. Index,
http://index.hu/gazdasag/2015/08/07/nokia_mobil_halozat_osszeomlas_feltamadas/
- PORTFOLIO.HU (2015): Itt az eurózóna másik fekete báránya: mi történt Finnországgal?
http://www.portfolio.hu/gazdasag/itt_az_eurozona_masik_fekete_baranya_mi_tortent_finnorszaggal.217907.html